

2.

Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben

CSÚRY ANDREA

1. Az *Officina Textologica* 2. „Koreferáló elemek — koreferenciarelációk” című kötetében különböző szövegtípushoz tartozó szövegek korreferenciális elemzését találjuk. Mostani előadásom témaválasztásával ennek a kötetnek a munkáját is folytatja, hiszen dialogális szöveg akkor nem szerepelt a vizsgált szövegtípusok között. Korreferencia-elemzésnek vetni alá dialógusokat két okból is ígéretesnek tűnt. Először is azért, mert — szemben a monologális szövegekkel — a párbeszéd a beszélőtársak kommunikatív együttműködésén alapul, s ez az együttműködés nyelvi-nyelvészeti szempontból vizsgálva valószínűleg a különböző korreferencia-megvalósulások feltárásával mérhető legjobban. A témaválasztásom másik motivációja az volt, hogy olyan dialógust is választhattam elemzésem tárgyául, amely spontán hétköznapi párbeszéd. Felmerül ugyanis az a kérdés, hogy az irodalmi, írott szövegekre jellemző korreferencia-típusok mennyire jellemzőek a hétköznapi társalgásra. Leírható ugyanazokkal a szabályszerűségekkel emez is? Kétely merül fel bennünk, hiszen mindenki ösztönösen érzi az óriási különbséget egy regénybeli dialógus és egy, a 31-es buszon hallott párbeszéd között.

2. A korpuszként kiválasztott szövegek egyetlen közös jellemzője az, hogy párbeszéddek, minden egyéb tekintetben különböznek: az egyik magyar nyelvű és egy mai dráma két részlete, tehát irodalmi szöveg, a másik pedig francia és lejegyzett spontán hétköznapi társalgás. Tudatos választás eredménye ez a nem azonos típusú szövegekre irányuló vizsgálat. A két szöveg ugyanis minden különbözősége ellenére nagyon is hasonló hatást kelt az olvasóban, van a lényegükben valami, ami hasonlóná teszi őket, s ezt a valamit igyekszik a kutató ebben a tanulmányban korreferencia-vizsgálattal megfoghatóvá tenni.

A korpusz egyik része Háry János *A Gézagyerek*¹ című művének két jelenete. A szerző szándékosan szakít azzal a színpadi hagyománnyal, amely szerint hősről kell szólnia egy drámának, kimunkált, gondozott magyar nyelven. „Gondoltam, ha majd egyszer drámát írok, akkor majd igazi hősről fogok. Kerülöm a polgári virsaftot. [...] **Néztem a Bandát, meg a Herdát, ahogy beszélnek** a Gézáról, a Gézagyerekről. Igazi hősök voltak, bár nem úgy voltak öltözve, mint a görög tragédiákban, meg a faterjuk se volt király, meg herceg. Ócska munkás-

¹ Háry János 2004. *A Gézagyerek*. Budapest: Palatinus.

kabátban jártak. Szobon melóztak a kőfejtőben.”² Háy drámájának beszélőtársai tehát egyszerű munkásemberek, akik saját nyelvhasználati szokásaiknak megfelelően beszélnek a színpadon is. Ez a szándékosan kontrollálatlan, nyers volta teszi ezt a szöveget összevethetővé a francia nyelvű spontán beszélgetés anyagával.

A francia párbeszéd három résztvevője közül kettő szintén munkásember, nyugdíjas korú. Az első beszélő (L1) észak-franciaországi, a harmadik (L3) dél-franciaországi, a második (L2) egy párizsi háztartásbeli nő. Ez a korpusz, mely egy eredeti 30 perces beszélgetés 3 perces darabja, Blanche-Benveniste (1990: 236–239) művének függelékében található.

A dialógális szövegek vizsgálatakor az elsőbbséget a szóbeli párbeszédnek kellene biztosítanunk, hiszen ez a szövegtípus az, amely hatalmas mennyiségben és gyakorisággal van jelen mindennapi életünkben, és korra, nemre, társadalmi helyzetre való tekintet nélkül mindenki aktívan gyakorolja. A szóbeli és írásos dialógusok közötti különbséget hangsúlyozza Kerbrat-Orecchioni (1990: 39) is, amikor azt írja: „a lejegyzett párbeszéd alapján elvégzett leíró munka mutatja meg, mennyire különbözik ennek a »terra incognitának« a szerveződése az írott munkák jobban felderített terepétől”³.

Ennek szellemében tehát először a francia beszélgetés korreferencia-viszonyait vizsgáljuk, s ennek eredményét vetítjük a magyar drámaszövegre. Kíváncsian várjuk, igaz lesz-e a Háy-szövegre is az a Queneau (1965: 90) művében szereplő megállapítás, mely szerint „a dialógus, ahogyan az a regényekben és színdarabokban van megírva, egyáltalán nem felel meg az igazi beszélt nyelv mechanizmusának”⁴.

3. A Viandox című korpuszban a három beszédpartner 61 fordulóból álló párbeszéd részletét vizsgáltam. A párbeszéd alapegységének tekintett fordulókat a társalgáselemzésekben gyakran szomszédsági párokként vizsgálják, ami viszont egy ilyen keresztül-kasul átszótt, három részt vevős társalgás korreferencia vizsgálatára nem tűnt alkalmasnak. A fordulókat meghagytam tehát önálló nyelvi egységeknek, s a szöveg egésze szempontjából relevánsnak tekinthető, fontos izotópláncot képező nyelvi elemeket kiemeltem, míg a szövegfókusz szempontjából lényegtelenebbnek tartottakat — a jobb áttekinthetőség érdekében — nem jelöltem.

² id., hátsó borító

³ « le travail descriptif effectué à partir de conversations enregistrées fait apparaître combien l’organisation de cette « terra incognita » diffère de celle du continent mieux exploré des pratiques scripturales ».

⁴ « le dialogue, tel qu’il s’écrit dans les romans et les pièces de théâtre, ne correspond nullement à la mécanique du vrai langage parlé ».

Viandox

1. L1 elle[i02] faisait **du pot-au-feu**[i04] ta mère[i02]
2. L2 oui
3. L3 toujours **elle** [i03] a toujours fait **du pot-au-feu**[i04] **ma mère**[i03]
4. L1 bon – et: comment **elle**[i03] faisait son[i03'] **pot-au-feu**[i04] **ta mère**[i03]
5. L3 comme ma femme elle **le**[i04] fait
6. L1 ah non non explique-moi comment **elle**[i03] faisait son[i03'] **pot-au-feu**[i04]
7. L3 eh ben
8. L2 boh il sait pas si vous croyez qu'il sait pas comment **elle**[i03] faisait
9. L3 **elle**[i03] /mettait, faisait/ **elle**[i03] mettait la viande **elle**[i03] mettait tous les légumes et puis
10. L1 bon tu étais tout jeune **elle**[i03] mettait rien **dedans**[i04] non plus
11. L3 qu'est-ce que vous voulez qu'**elle**[i03] mette /**dedans**[i04], à l'**inté-rieur**[i04], XXX/
12. L1 tais-toi:
13. L3 **elle**[i03] mettait **elle**[i03] mettait pas de: de de de:
14. L1 non **elle**[i01]? mettait <je me rappelle plus du nom>[i05]
15. L3 vous dans le nord peut-être
16. L1 non /plus, puis/ chez toi pareil <c'était en genre de bouteille> [i05] et on mettait <une petite cuillère>[i05] **dedans**[i04] pour teinter **ça**[i05] teintait **c'**[i05] était **ça**[i05] représentait exactement
17. L2 oui mais **c'**[i05] est pas /vieux, mieux/ **ce**[i05] **qu'**[i05] on mettait **ça**[i05]
18. L1 non mais enfin **ça**[i05] représentait le bouillon Kub
19. L2 oui
20. L1 de maintenant
21. L2 c'était **du Viandox**[i05] non
22. L1 non non **le Viandox**[i05] c'était bien après
23. L3 **ma mère**[i03] **elle**[i03] a toujours fait **le pot-au-feu**[i04] naturel **elle**[i03] a jamais mis de **bisture**[i05] **dedans**[i04]
24. L2 enfin moi je sais que ma mère[i02] mettait rien
25. L1 je te dis qu'elle[i02]/[i01]? /mettait, avait mis, a mis/ **quelque chose**[i05] **dedans**[i04]
26. L3 jamais
27. L2 mais moi ma mère[i02] mettait rien
28. L3 et si **elle**[i03] entend **ma mère**[i03] **elle** [i03] doit rigoler en haut au paradis là XXX
29. L1 allez va tais-toi tu t'en rappelles là

30. L2 non moi ma mère*[i02]* mettait rien
31. L3 **elle***[i03]* a jamais rien mis dans **le pot-au-feu***[i04]*
32. L1 il y avait oh c'*[i05]*? était je vous parle de ça*[i05]*? hein en dix-neuf cent vingt vingt-et-un
33. L3 ouais: vingt-et-un j'étais pas né
34. L2 alors non j'étais pas née
35. L1 c'était un truc*[i05]* qu'*[i05]* on mettait il(s) mettai(en)t un peu*[i05]* ça*[i05]* colorait ça*[i05]* ça*[i05]* colorait pas ça*[i05]* donnait un petit goût qui améliorait **le pot-au-feu***[i04]* et d'ailleurs **il***[i04]* était meilleur à ce moment-là que maintenant hein
36. L3 oui d'accord avec vous
37. L2 je vois pas ce que c'est*[i05]* en dix-neuf cent vingt vu que j'étais pas née
38. L3 mais **ma mère***[i03]* j'ai vu cuisiner **ma mère***[i03]* hein **ma mère***[i03]* **ma mère***[i03]* **ma mère***[i03]* **elle***[i03]* a toujours fait **le pot-au-feu***[i04]* comme /mère, XXX/ comme /on **le***[i04]* fait, ma femme elle **le***[i04]* fait/ **elle***[i03]* **elle***[i03]* **y***[i04]* ajoutait jamais de bisture*[i05]*.
39. L1 tu en sais rien tu t'en rappelles plus
40. L3 XXX
41. L2 de toute façon c'est en mille neuf cent vingt
42. L3 *des clous de girofle**[i06]*
43. L2 en mille neuf cent vingt tu étais pas né
44. L1 *des clous de girofle**[i06]* ça*[i06]* va dans l'oignon
45. L2 en mille neuf cent vingt tu étais pas né
46. L3 mais même **ma mère***[i03]* **elle***[i03]* était née à cette époque-là
47. L2 mais tu savais pas **le pot-au-feu***[i04]* qu'*[i04]* **elle***[i03]* faisait
48. L1 *des clous de girofle**[i06]* il y en*[i06]* a toujours /eu, vu/ *des clous de girofle**[i06]* sur les oignons qu'est-ce que tu nous racontes toi tu mettais *quatre cinq clous**[i06]*
49. L3 **ma mère***[i03]* je **l'***[i03]* 'ai jamais vue mettre de la bisture*[i05]* - - bon
50. L1 tu étais pas toujours derrière **son***[i03]* ' dos
51. L3 oh faut pas déconner M.
52. L2 moi je sais que moi ma mère*[i02]* mettait rien
53. L1 X vous vous rappelez pas non plus
54. L2 mais enfin moi je suis déjà née qu'en trente-trois
55. L1 moi c'*[i05]* était des pe-*[i05]* des*[i05]* ça*[i05]* oh tout le monde sait ça*[i05]* dans le nord
56. L3 en vingt en vingt en vingt: à savoir ce qu'ils faisaient en vingt
57. L2 eh ben justement c'est ce que je te dis

58. L3 moi je suis né en vingt-quatre en vingt XXX
59. L2 oui et moi que je suis que de trente-trois alors peut-être que là on mettait plus rien hein
60. L3 *ma mère*[i03]
61. L1 pas le Viandox[i05] le Viandox[i05] c[i05] était bien après le Viandox[i05] c[i05] est peut-être en trente

A szövegben hat korreferencia-indexet látszott szükségesnek bevezetni, amelyek persze — amint ez az összefoglaló korreferencia-táblázatból is kitűnik — nem egyforma jelentőségűek. A beszélgetés fő témája az, hogy a beszélgetők anyja hogyan készítette a húsleveset régen, az 1920-as években, tett-e bele valamit a húson és zöldségeken kívül, s ha igen, mi volt az. Ennek megfelelően mindhárom résztvevő anyját jelölöm kellett egy-egy indexszel: az L1 anyját *i01*, az L2-ét *i02*, az L3-ét *i03* index reprezentálja. A legfontosabb szövegfókusz az egész párbeszéd végéig emlegetett *pot-au-feu/húsleves* tekinthető, ez az *i04* indexet kapta. Az *i05* utal arra a dologra, amit az L1 beszélő szerint anyja a húslevesbe tett, hogy feljavítsa azt, de amit nem tud ő sem pontosan megnevezni, s a többiek sem igen emlékeznek arra, mit használtak az akkori háziasszonyok. Végül a párbeszéd vége felé megemlített *clous de girofle/szegfűszeg* az, amelyet még az *i06* indexszel kellett ellátni.

A beszélt szövegek legszembeűnőbb jellegzetességei mind felfedezhetőek korpuszunkban is. Ilyenek például az elkezdett, de be nem fejezett szavak, szerkezetek (*des pe-*), a kimondott dolgok hirtelen meggondolása, ártértékelése (*ça colorait ça ça colorait pas*), a fatikus elemek gyakorisága (*boh, eh ben, hein*) vagy a tagadó szerkezetek elliptikus használata (*j 'étais pas née; vous vous rappelez pas, elle mettait rien*; stb.). A legfeltűnőbbnek itt mégis a szavak, szerkezetek visszhangszerű ismétlését tartom, s ez a korreferencia-elemzés szempontjából központi jelentőségűnek bizonyul. Az orális szövegek leírásával foglalkozó francia nyelvű szakirodalom is e szövegproduktumok egyik legfontosabb jellemzőjének tekinti az ismétléseket: „bizonyos konfigurációk nagyon gyakoriak, és a legkülönbözőbb szövegekben előfordulnak, különösen a lexikális ismétlődésen és a szintaktikai szerkezetek ismétlődésén alapuló konfigurációk”⁵ — írja Blanche-Benveniste (1990: 177). Traverso (1996: 146) szerint az ismétlés a téma kibontásának, kiterjesztésének egyik gyakran használt eszköze.

A Viandox-korpusz korreferencia-viszonyait elemezve azt tapasztaljuk, hogy a szöveg izotópláncainak fő szervező ereje az ismétlés. A párbeszédben csupán a legelemibb korreferencia-típusok figyelhetők meg: az utalások döntő többsége

⁵ « certaines (configurations) sont très régulières, et se retrouvent dans les productions les plus diverses, en particulier: les configurations fondées sur les répétitions lexicales et celles qui reposent sur des répétitions de structures syntaxiques ».

teljes fogalmi azonosságon alapul, és főnévi illetve névmási formában valósul meg. Szerkezetét tekintve gyakori ebben a szövegben az az orális szövegekre jellemző konfiguráció, amikor egy lexikális elem az adott szintaktikai egységben egyszerre áll prefixum és postfixum helyzetben is: *le Viandox c'était bien après le Viandox, des clous de girofle il y en a toujours eu des clous de girofle sur les oignons*.

A beszélgetés fő izotópláncát, a *pot-au-feu/húsleves*-t hús elem alkotja, s ezeknek csaknem a fele (9) francia terminussal élve húséges anafora (*anaphore fidèle*), azaz a *pot-au-feu* egyszerű főnévi megismétlése, hat pedig 3. személyű névmásként utal rá. Ugyanez jellemző az *i03*-mal koindexált korreferencia-lánccra is: a 34 elemből 12 főnévi (*ma mère*), a többi mind csak 3. személyű névmási utalás (*elle*). Ezekben az esetekben nincs egy részleges, konceptuális vagy asszociatív korreferencia sem.

Az egyetlen, némi változatosságot mutató korreferencia-lánc az *i05* indexszel jelölt, amelyben az utalások gazdagsága épp arra a tényre vezethető vissza, hogy a beszélgetőtársak nem tudják pontosan megnevezni, mi az, amit régen a húsleves ízének feljavítására használtak, és keresik a megfelelő szót, a dolog nevét, gyakran körülírják azt. Így például asszociatív korreferencia áll fenn az ízesítő és a neve (*je me rappelle plus du nom*), az ízesítő és üvegalakja (*c'était en genre de bouteille*) vagy a kiskanálnyi mennyisége (*une petite cuillère*) között. Részleges, franciául hűtlen anafora (*anaphore infidèle*) köti az ízesítőt az *egy ízé* (*un truc*) vagy a *lötty* (francia tájnyelvi *bisture*) kifejezésekhez. Mindazonáltal ebben a korreferencia-lánccban is hangsúlyos szerepe van a névmási utalásnak, méghozzá a semleges mutató névmás beszélt nyelvi alakjának (*ça/ez/az*), s valóban ez tükrözi leghívebben a párbeszéd alaphelyzetét: a beszélők nem tudnak néven nevezni valamit.

Az *i06*-tal jelölt korreferencia-lánc csak epizódszerűen illeszkedik a szöveg-egészbe, nincs olyan, az egész szövegre kiterjedő hatóköre, szövegszervező szerepe, mint az eddig tárgyaltaknak, mégis érdekes megvizsgálni. A *szegfűszeget* (*clous de girofle*) az *L3* beszélő említi meg először, erre azonban az *L2* beszélő válaszfordulójában nem is reagál, semmilyen azzal még csak részleges korreferens utalást sem tesz. Aki visszhangszerűen átveszi, az az *L1*, s ő két fordulóban is megismétli. Ezt a jelenséget Kerbrat-Orecchioni (1990: 41) nevezi « *reprise en écho* »-nak, azaz visszhangként való átvételnek. Ezt írja róla: „a visszhangként való ismétlés teljesen konstans (a természetes beszélgetésekben), legyen szó akár arról, amikor *L1* saját beszéde egy részletét ismétli, akár arról, amikor *L1* előző megszólalásának egy részletét *L2* ismétli meg”.⁶ A 41–48.

⁶ « (dans les conversations naturelles) les reprises en écho sont absolument constantes, qu'il s'agisse des répétitions par *L1* d'un fragment de son propre discours, ou des reprises par *L2* d'un segment du discours précédent de *L1* ».

Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben

fordulóig terjedő rész a makacs önismétlés és ezáltal a beszélők egymás melletti elbeszélésének olyan iskolapéldája, amely már-már kabaréjelenetbe illő. A nyolc fordulóból csupán kettő, a 46. és a 47. forduló tartalmaz korreferens elemeket, tehát csak ezek valódi válaszfordulók:

41. L2 *mindenesetre az ezerkilencszázhuszban volt*
42. L3 *szegfűszeg*
43. L2 *ezerkilencszázhuszban még meg se születettél*
44. L1 *szegfűszeg az kell a hagymába*
45. L2 *ezerkilencszázhuszban még meg se születettél*
46. L3 *de az **anyám** ő már megszületett abban az időben*
47. L2 *de nem tudtad hogy csinálta a húslevest*
48. L1 *szegfűszeg az mindig volt szegfűszeg a hagymában mit magyarázol te is tettél négy öt szegfűszeget*

A párbeszéd eddig vizsgált korreferencia-láncai mind névszói típusúak voltak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy ezek az ismétlődő főnevek és névmások redundáns mértékben ismétlődő igék vonatkozottai. Két igei korreferencia-lánccról beszélhetünk: a *faire* és a *mettre* igék által alkotottakról, s a velük létrehozott szintaktikai szerkezetek teljes és óriási mértékű ismétlődése jellemzi ezt a szöveget:

elle faisait du pot-au-feu
elle a toujours fait du pot-au-feu
comment elle faisait son pot-au-feu
comme ma femme elle le fait
comment elle faisait son pot-au-feu
il sait pas comment elle faisait
le pot-au-feu qu'elle faisait

elle mettait la viande
elle mettait les légumes
elle mettait pas de de
elle mettait je me rappelle plus du nom
on mettait une petite cuillère
on mettait ça
ma mère mettait rien

Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 228) a fogalmi szójelentésen alapuló korreferencia kapcsán azt írja az ismétlésről: „Az antecedens egyszerű anaforikus ismétlése egy koreferens viszony (egy potenciális antecedens) esetében akkor lehetséges, ha az antecedens nem alany, nem AG, az anafora viszont alany és AG,

és ezért részleges nézőpontváltás történik: (24) *Péter vett egy kutyát. A kutya egész nap ugat.*” A Viandox-korpusz azonban szinte kizárólag olyan korreferenciális ismétlésekre épül, amelyekben az anafora nem kerül alanyi és AG pozícióba, tehát nézőpontváltás sincs; például a *pot-au-feu/húsleves* kifejezés mindig tárgyi szerepben marad. Ez a jelenség is igazolja azt a benyomásunkat, hogy a párbeszéd tematikus előrehaladása roppant lassú, inkább tematikus egyhelyben topogásról beszélhetünk.

Megjegyzésre érdemes még végül az a jelenség, hogy a korreferens elemek redundáns mértékű ismétlődése ellenére maradnak homályos, nem egyértelmű utalások. A korpusz 25. fordulójában például nem tudjuk, az *elle* névmással az L1 beszélő saját anyjára utal vagy az előtte megszólalt L2-ére. Ez azonban nem okoz fennakadást a társalgásban, az ilyen apróbb kis „kavicsok” nem zavarják a gépezet működését, sőt a beszélt nyelvi szövegek jellemző vonásának lehet tekinteni előfordulásukat.

A Viandox-szöveg vizsgált korreferencia-láncait foglalja össze a következő táblázat.

	<i>i01</i>	<i>i02</i>	<i>i03</i>	<i>i04</i>	<i>i05</i>	<i>i06</i>
1.		elle ta mère		pot-au-feu		
2.						
3.			elle ma mère	pot-au-feu		
4.			elle Ta mère	pot-au-feu		
5.				le		
6.			elle	pot-au-feu		
7.						
8.			elle			
9.			elle elle elle			
10.			elle	dedans		
11.			elle	dedans/à l'intérieur		
12.						
13.			elle elle			
14.	elle				je me rappelle plus du nom	
15.						
16.				dedans	c'était en genre de bou- teille; une petite cuillère; ça c' ça	

Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben

	<i>i01</i>	<i>i02</i>	<i>i03</i>	<i>i04</i>	<i>i05</i>	<i>i06</i>
17.					c' ce qu' ça	
18.					ça	
19.						
20.						
21.					du Viadox	
22.					le Viadox	
23.			ma mère elle elle	pot-au-feu dedans	bisture	
24.		ma mère				
25.		elle (?)		dedans	quelque chose	
26.						
27.		ma mère				
28.			elle ma mère elle			
29.						
30.		ma mère				
31.			elle	pot-au-feu		
32.					c' (?) ça (?)	
33.						
34.						
35.				pot-au-feu il	un truc qu' un peu ça ça ça ça	
36.						
37.					ce que c'est	
38.			ma mère ma mère ma mère ma mère elle elle elle	pot-au-feu le le y	bisture	
39.						
40.						
41.						
42.						des clous de girofles
43.						
44.						des clous de girofles; ça
45.						
46.			ma mère elle			

	<i>i01</i>	<i>i02</i>	<i>i03</i>	<i>i04</i>	<i>i05</i>	<i>i06</i>
47.			elle	pot-au-feu qu'		
48.						des clous de girofles; en des clous de girofles; quatre cinq clous
49.			ma mère L'		de la bisture	
50.						
51.						
52.		ma mère				
53.						
54.						
55.					c' des pe- des ça ça	
56.						
57.						
58.						
59.						
60.			ma mère			
61.					le Viadox le Viadox c' le Viadox c'	

4. A francia szöveg elemzéséhez hasonlóan *A Gézagyerek* részleteinek korreferencia-láncai közül is az általam legfontosabbaknak tartottakat emeltem ki és láttam el korreferencia-indexszel.

9. JELENET

(*Dél a kőfejtőben*)

- GÉZA Én is megyek a kocsmába, majd én is.
 BANDA Tényleg, te is jössz?!
- GÉZA Mondta a mama, hogy megyek én is a kocsmába, csak utána megyek haza.
 HERDA Persze hogy jössz te is, persze.
1. BANDA Hallottad, hogy a **Bacsányi**[*i01*] <**fölkötötte magát**>[*i01*]?
 2. HERDA Az istenit! **Meghalt**[*i01*]?
 3. BANDA <**Kórházban van**>[*i01*].
 4. HERDA **Begolyózott**[*i01*], vagy mi az isten?

Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben

5. BANDA Azt mondják, hogy az **asszony**(=Bacsányi felesége)[i01'] eldugta[i01'] a **pincekulcsot**[i02'], **az**[i01] meg <inni akart>[i01], hogy **hoz**[i01] bort[i02'] a **pincéből**[i02], a kulcs[i02'] meg nem volt sehol, a kulcs[i02'].
6. HERDA És ezért <**fölkötötte magát**>[i01], <**hülye az**>[i01] <**a Bacsányi**>[i01], <**tiszta hülye**>[i01]. Ahelyett, hogy az asszonyt(=Bacsányi feleségét)[i01'] <**verte volna**>[i01] pofán[i01'].
7. GÉZA <**Hülye Bacsányi**>[i01], <**tiszta hülye**>[i01].
8. BANDA <**Azt kellett volna**> (**tennie Bacsányinak**) [i01], <**azt kellett volna**> (**tennie Bacsányinak**) [i01], <**pofán**>[i01'] **baszni**> (**kellett volna Bacsányinak**) [i01] az asszonyt(=Bacsányi feleségét) [i01'].
9. HERDA <**De hülye**>[i01], úristen, <**de hülye**>[i01]. No, nálunk ilyen aztán, mondjuk, **pincénk**[i02] sincs.
10. BANDA Mondjuk, ez azért nagy különbség.
11. HERDA Ez mondjuk, nagy, de különben, <**ha lenne**> (**pincém**) [i02], akkor se, érted.
12. BANDA Értem, de végül is nincs **pincéd**[i02], nem?
13. HERDA **Nincs** (**pincém**) [i02], csak azt mondom, hogy <**ha lenne**> (**pincém**) [i02].
14. BANDA <**Ha lenne**> (**pincéd**) [i02], de honnét tudjam, mi lenne, ha egyszer **nincs** (**pincéd**) [i02], érted?
15. HERDA Csak úgy elképzelné az ember, <**ha lenne**> (**pincém**) [i02], akkor se, ilyet akkor se hiszem.
16. BANDA De szóval én azt nem tudom most elképzelni, mert **nincsen** (**pincém**) [i02], ha **nincsen** (**pincém**) [i02], akkor meg **nincsen** (**pincém**) [i02].
17. HERDA Na jó, hagyjuk.

A 9. jelenet első felében a Banda nevű szereplő által fókuszba állított *Bacsányival* indul az egyik fő korreferencia-lánc, melyet az *i01* indexszel jelöltem. A korreferencia-típusok közül ebben a láncban is elsősorban azokat találjuk, amelyeket a francia párbeszédben is: egyszerű főnévi ismétlés (*Bacsányi*, *hülye Bacsányi*) és névmási utalás (*az meg inni akart*, *hülye az a Bacsányi*) a jellemző. Mivel azonban a magyar igei személyragoknak a franciában hangsúlytalan személyes névmás felel meg, ezért az igeragok által megvalósított korreferenciát tekinthetjük a francia személyes névmási utalás magyar megfelelőjének, s akkor a hasonlóság még szembeötlőbb. A hétköznapi beszédhelyzetre jellemző az, hogy szereplői többnyire olyan referenseket reprezentáló nyelvi elemeket vezetnek be a szövegvilágba, amelyek ismerősek a párbeszédben résztvevők számára.

A Bacsányi nevű személy az első említés után mondatfókuszról topik helyzetbe kerül, s ennek folytonosságát egyszerűen a PRO anafora biztosítja legtöbbször. Ahogy Tolcsvai Nagy (2001: 253) mondja a párbeszéd szövegtopik/szöveg-fókusz rendszeréről: „a szöveg az igékre összpontosít”.

Az *i01'* index a Bacsányi feleségét jelöli. Új indexet azért nem tartottam szükségesnek bevezetni, mert *az asszony* csak mint Bacsányi felesége, mint a férfőhöz kapcsolódó mellékelem jelenik meg, új tematikus szál nem ered belőle. Hasonló megoldást alkalmaztam a *pince* lexikai mezejébe tartozó szövegelemekkel, egyaránt *i02'* indexet kapott a *bor* és a *pincekulcs* is, hiszen szövegbeli szerepük egyetlen fordulóban történt említéssel ki is merül.

A párbeszéd 9. fordulójában látványos témaváltás következik be. A *Bacsányival* kapcsolatban az 5. fordulóban megemlített *pince* foglalja el a párbeszéd második felének központi helyét. A helyzet érdekessége, hogy a szövegfókuszba egy nem is létező referens kerül, s vált ki élénk vitát. A *pince* korreferencia-láncát két egyszerű főnévi ismétlés és a létige négy feltételes módú, valamint öt tagadó alakja alkotja, azaz túlsúlyban van itt is a PRO utalás.

A 9. jelenet tehát két jól elkülönülő korreferencia-láncre tagolódik, amelyet az alábbi összefoglaló táblázat látványosan szemléltet. Jól látszik az is, hogy ezek a korreferencia-lánccok közel azonos terjedelműek, tehát szövegbeli súlyuk is hasonló. A *Bacsányi* és a *pince* mint mezoszintű szövegfókuszok fontosságának, súlyának hasonlóságából további, immár a mű tartalmi elemzésére vonatkozó következtetéseket vonhatunk le, hiszen — úgy tűnik — az ember nem sokkal fontosabb, mint a pince.

	[i01]	[i01']	[i02]	[i02']
1.	Bacsányi fölkötötte magát			
2.	Meghalt?			
3.	Kórházban van.			
4.	Begolyózott?			
5.	az inni akart hoz	az asszony eldugta	pincéből	bort pincekulcsot a kulcs a kulcs
6.	fölkötötte magát hülye az a Bacsányi tisztá hülye verte volna	az asszonyt pofán		
7.	hülye Bacsányi tisztá hülye			
8.	azt kellett volna azt kellett volna <i>pofán</i> baszni	az asszonyt pofán		
9.	de hülye de hülye		pincénk	
10.				

Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben

	[i01]	[i01']	[i02]	[i02']
11.			ha lenne	
12.			pincéd	
13.			nincs ha lenne	
14.			ha lenne nincs	
15.			ha lenne	
16.			mert nincsen ha nincsen akkor meg nincsen	

A 13. jelenet tételmondatának is lehetne nevezni a 4. fordulóban Herda megnyilatkozását, ugyanis mindkét fő szövegfókusz megjelenik itt: az *i01* indexszel jelölt *a német* és az *i02*-vel koindexált *a bánya*. Az *i03* index egy epizódyszerűen megjelenő referenst jelöl, a *kettes metró*t.

13. JELENET

(A szalagnál délelőtt)

1. LACI Nekem mindegy, mikor jöttök, de **a német**[i01] lerepíti[i01] a tökötköket, ha megtudja[i01], hogy mindennap negyedórával később indulunk, értitek, **az**[i01] kiszámolja[i01], hogy mennyi, olyan az agya[i01], mint egy számológép, csak nem kattog.
2. BANDA Jól van, Lacikám, nem tehetünk róla, az a kurva busz, érted!
3. LACI Én értem, de **a német**[i01] nem fogja[i01], mert **a német**[i01] leszarja[i01] a buszt, **a németnek**[i01] az kell, hogy a nyolc óra kilegyen, vagy inkább több.
4. HERDA A fasznak kellett pont **<ennek a németnek>**[i01] eladni (a *kőbányát*)[i02], mi a fasznak.
5. LACI Azért, bazmeg, azért, mert **neki**[i01] volt csak pénze[i01], érted, csak **neki**[i01]. Ha **neki**[i01] **<nem kell>**[i02], akkor **vége**[i02] az egésznek, kampó, ennyi.
6. BANDA Jól van, Lacikám, én értem, de egyszerűen **ez**[i02] semmi **<ennek a németnek>**[i01], **<ez a bánya>**[i02], **ez**[i02] semmi, nem tudja[i01], hogy **ebből**[i02] épült az em hetes, azt nem tudja[i01].
7. HERDA Meg **<a kettes metró>**[i03]!
8. BANDA **<A kettes metró>**[i03]?
9. HERDA Persze, **<a kettes metró>**[i03].
10. BANDA Az[i03] is?
11. HERDA Persze hogy az[i03] is.

12. BANDA Szóval *a németnek*[i01] az is mindegy, érted, *neki*[i01] mind-egy, nem igaz, bazmeg, hogy *ebből*[i02] épült föl az ország, <*ebből a kőből*>[i02], most meg <*semmire se jó*>[i02], meg <*senkinek se kell*>[i02] itthon, ezt nem értem, *a németnek*[i01] <*mért éri meg*>[i02] jobban, mint nekünk, érted, ezt nem értem, egyszerűen.
13. HERDA Ez biztos így van, ahogy a Lajos mondja.
14. LACI <*Senkinek nem kellett*>[i02].
15. BANDA Hát ez az, de mért <*nem kellett*>[i02], ezt nem értem.
16. LACI Mert senkinek nem volt pénze, csak *neki*[i01], hogy *neki*[i01] minnek, meg <*mennyire éri meg*>[i02], nem tudom, de *meg-éri*[i02], az biztos, érted, itt vannak ezek az új útépitések, érted...
17. HERDA Na jó, kőfasz <*a német pofájába*>[i01], menjünk, indítsuk!

Az első referenst már rögtön a párbeszéd kezdő fordulójában határozott névelővel *a németnek* nevezi a beszélő. A határozott névelőt indokolja egyrészt a beszélők közös valóságismerete, másrészt az a feltételezhető tény, hogy az adott személy az egyetlen német nemzetiségű az adott magyar környezetben, a néző/olvasó pedig a szövegelőzményből származó információkra épít. A kőbánya tulajdonosának a hiperonim *a német* kifejezéssel való emlegetése tudatos távol-ságtartást jelez a párbeszéd résztvevői részéről. Ez a referens a továbbiakban sincs egyedítve, további specifikációja, például néven nevezése elmarad. Ez az a főnévi elem, melynek egyszerű ismétlése időről időre visszatérő fogalmi elemként segít összetartani a döntően mégis névmási utalásra épülő korreferencia-láncot: a nyolcszori *a német* főnéven kívül hét igerag, hét *neki* névmás és két birtokjel utal a kőbánya tulajdonosára. A nyelvi specifikáció ilyen alacsony foka is mutatja, mennyire arctalan, nem jelenlévő a német.

A *kőbánya* korreferencia-lánca szintén kissé szokatlanul tűnő utalástípussal kezdődik: a *kőbánya* az *eladni* ige vonzatkeretének kimondatlan, felszínén meg nem jelenő referense. A felszíni fogalmi említése is csupán egyszer történik meg, a többi korreferens elem igei (*nem kell, nem kellett, éri meg, megéri*) és mutató névmási (*ez, ez, ebből, ebből*). Az epizódyszerű *kettes metró* korreferencia-lánca viszont a főnévi utalásra épül, csakúgy mint a francia korpusz *clous de girofle* epizódja, a magyar párbeszédben azonban valódi kommunikáció zajlik, bár kissé kifejtettebben, redundánsabb módon, mint az szükséges lenne.

A 13. fejezet korreferencia-viszonyaira az a jellemző, hogy a két fő korreferencia-lánc párhuzamosan vonul végig a szövegen, egyforma súllyal vesz részt a párbeszéd felépítésében, amint ezt a következő táblázat is tükrözi:

Korreferencia-viszonyok vizsgálata magyar és francia dialogális szövegben

	[i01]	[i02]	[i03]
1.	a német lerepíti megtudja az kiszámolja az agya		
2.			
3.	a német fogja a német leszatja a németnek		
4.	ennek a németnek	eladni	
5.	neki pénze neki neki	nem kell vége	
6.	ennek a németnek nem tudja nem tudja	ez ez a bánya ez ebből	
7.			a kettes metró
8.			a kettes metró
9.			a kettes metró
10.			az
11.			az
12.	a németnek neki	ebből ebből a kőből semmire se jó senkinek se kell mért éri meg	
13.			
14.		senkinek nem kellett	
15.		nem kellett	
16.	neki neki	mennyire éri meg megéri	
17.	a német pofájába		

Érdekes megfigyelni, hogy ezen korreferencia-láncok egyik eleme, még az első említés sem áll mondatfókuszban. Végig topikhelyzetben vannak, míg szövegszinten fókusznak tekinthetők. A párbeszéd résztvevői általuk ismert referensekről beszélnek végig, új információk, új tematikus elemek bevezetése nélkül. A dialógus a redundáns ismétlésektől kap testesebb, kiterjedtebb formát, mivel azonban a korreferens elemek mindig a legelemibb módon utalnak ugyanazokra a már ismert elemekre, s így semmilyen még csak részlegesen új információt sem adnak az előző említésekhez, itt sincs tematikus progresszió. Nem is igazán lehet másként témaváltást elképzelni ebben a helyzetben, mint ahogy Herda teszi: úgy állítja meg a tematikus körben forgást, hogy egyszerűen elvágja a tematikus szálat mondván „indítsuk!”.

5. Ha ezt a két irodalmi párbeszédet a dialogális szövegek jellegzetességeinek szemszögéből vizsgáljuk, és egyben összevetjük a francia autentikus korpuszunkkal, azt állapíthatjuk meg, hogy Háy dialógusszerkesztése nagyon sok dialogális szövegsajátosságot híven tükröz. Ami a Viandox-szöveg legfeltűnőbb jellemzője volt, az a legfeltűnőbb a *Gézagyerekben* is: szavak, egész szerkezetek visszhangszerű ismétlése révén terebélyesedik ki a téma: *azt kellett volna, azt kellett volna; tiszta hülye, tiszta hülye*. Az egyidejűleg „prefixumban” és „postfixumban” is ismételt szerkezetre szintén találunk nem egy példát: *a kulcs meg nem volt sehol, a kulcs; de hülye, úristen, de hülye; ez semmi ennek a németnek, ez a bánya, ez semmi; nem tudja, hogy ebből épült az em hetes, azt nem tudja*. A lexikai stiláris sajátosságok mellett ezek a visszhangszerű ismétlésekre épülő korreferencia-láncok adják a Háy-dráma dialógusainak az élőbeszédre jellemző karakterét. A francia és a magyar példaanyag elemzése eredményeként megállapítható, hogy a hétköznapi párbeszédnek korreferencia-típus tekintetében általában sokkal egységibb képet mutatnak, mint bármilyen más szövegforma, ám korreferens elemekkel sokkal nagyobb mértékben, redundáns módon biztosítják, hogy a fordulóváltások ellenére a tematikus kontinuitás érvényben maradjon, akár még a tematikus progresszió rovására is.

A Háy-párbeszédnek irodalmi voltát elárulja azonban az, hogy félbeszakított, újrakezdett szavak, mondatok nem jellemzik. Mintha szereplői gondolataikat kontrollált módon, rögtön az adekvát formában tudnák kifejezni. Ez az autentikusság rovására írható tény azonban valószínűleg a dráma nézőjét/hallgatóját hivatott kímélni, hiszen ezek nélkül a nyögések, habogások, elharapások, újrakezdések nélkül is éppen eléggé feladja Háy a leckét a színházjáró közönségnek azáltal, hogy dialógusai egyéb tekintetben a hétköznapi párbeszédnek szövegszintű sajátosságai szerint épülnek fel.

Irodalomjegyzék

- Blanche-Benveniste, Claire 1990. *Le français parlé*. Éditions du CNRS.
Kerbrat-Orecchioni, Catherine 1990. *Les interactions verbales*. Paris: Armand Colin.
Queneau 1965. *Bâtons, chiffres et lettres*. Paris: Gallimard.
Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó.
Traverso, Véronique 1996. *La conversation familière*. Presses Universitaires de Lyon.